

ISSN:1306-3111

e-Journal of New World Sciences Academy
2011, Volume: 6, Number: 4, Article Number: 4C0128

HUMANITIES

Received: May 2011

Accepted: October 2011

Series : 4C

ISSN : 1308-7320

© 2010 www.newwsa.com

Sevim Atila Demir

Sakarya University

satila@sakarya.edu.tr

Sakarya-Turkey

AİLE VE SOSYAL SERMAYE İLİŞKİSİ

ÖZET

Bu araştırma, sosyal sermayenin önemli ölçütlerinden biri olan ailenin, toplumun sosyal sermaye rezervlerinin tanımlanmasında sağladığı katkıyı açıklamaktadır. Bu amaçla, sosyal sermaye kavramı ve ailenin toplumsal sistemdeki yeri incelenmiştir. Çalışma toplumsal değişme süreci içerisinde aile yapısında meydana gelen değişimlerin sosyal sermaye boyutunu nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Çalışma, Toplumsal Alışveriş Perspektifi ve Ekolojik Perspektif ışığında vücut bulmuştur. Çalışma sonunda aile ilişkilerinin ve aile yapısında gözlemlenen değişimlerin direkt olarak toplumun sosyal sermaye düzeyine etki ettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sermaye, Aile,
Toplumsal Alışveriş Perspektifi,
Ekolojik Perspektif, Toplumsal Değişme

RELATIONSHIP BETWEEN THE FAMILY AND SOCIAL CAPITAL

ABSTRACT

This study explains the contributions of the family on defining social capital reserves of the society as being one of the significant measures of the social capital. With this purpose, the term of social capital and the place of family in social system are examined. Its purpose is to assert how changes in family structures during the social transformation affect the social capital dimension. This study is performed in the light of "Social Transaction Perspective and Ecological Perspective". It is determined that transformations which are observed in family relations and family structure directly affect social capital orders in society.

Keywords: Social Capital, Family,
Social Transaction Perspective, Ecological Perspective,
Social Change

1. GİRİŞ (INTRODUCTION)

Sosyal sermaye kavramı özellikle son yıllarda çok tartışılmaktadır. Köken olarak sosyal sermayeyi insanlığın varoluşuna kadar, atıflarını Tocqueville'ye kadar dayandırsak da kavramlaştırılması 90'lı yıllara dayanmaktadır. Bu alanda makro ve mikro ölçekli birçok yayın yapılmıştır. Bu çalışmalarını kesin hatlarıyla birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Çünkü mikro çalışmalar makro çalışmalara veri oluşturmaktadır.

Aile konulu kuramsal perspektifler, kavramsal ve kuramsal içeriği ile birçok çalışmada kullanılmaktadır. Aile kuramlarından ekolojik perspektif ve toplumsal alışveriş perspektifi özellikle sosyal sermaye ve aile ilişkisini sağlıklı olarak analiz etmemizde yardımcı olmaktadır. Ekolojik perspektif genel olarak insanın çevresi ile olan ilişkisini ele almaktadır. Bu amaçla aile, çevresel değişimlere ayak uydurmakta ve özellikle bireylerin yakın ve uzak çevresiyle değiş tokuş ilişkisi içerisinde yetişmektedir. Karşılıklı etkileşim çocuğun ilk sosyalleşmeye başladığı andan itibaren başlar ve ömür boyu devam eder. Toplumsal değişme aynı zamanda rollerinde yerine getirilme şekillerinde değişimlere yol açar. Toplumsal alışveriş perspektifi ise temelde insan ilişkilerine odaklanır. İnsan başkalarıyla kar ve zarar temelinde ilişki kurmaktadır. Bu nedenle sosyal ilişki de alışveriş ilişkisidir (Canatan-Yıldırım, 2009: 44-55). Her iki perspektif ışığında aile kurumunu değerlendirdiğimizde, aile bireyleri çevresel faktörlerin etkisiyle sosyal ilişkiler oluşturmaktadır. Her iki perspektifte de sosyal sermaye kavramında vurgulanan karşılıklılık ilkesi mevcuttur. Ailede sosyal sermaye, toplumdaki topluma farklı şekillerde cereyan etse de, çocukluğun ilk yıllarından itibaren etkisini hissettirir ve bu yapıya göre kültürlenme ve sosyalleşme gerçekleşir. Bu amaçla aile ve sosyal sermaye ilişkisi toplumsal yapı içerisinde incelenmeyi gerekli kılan önemli bir boyuttur.

2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ (RESEARCH SIGNIFICANCE)

Çalışmanın odağı, sosyal sermayenin önemli ölçütlerinden birisi olarak kabul edilen ailenin ve ailedeki değişimlerin sosyal sermayeye olan etkisidir. Sosyal sermaye nasıl tanımlanmakta, nasıl ölçülmekte ve ailenin sosyal sermayeyi ölçerken yeri ne olmaktadır? Boşanmanın sosyal sermayeye olan etkisi nedir? Çalışma bu sorular etrafında şekillenmiştir. Bu çalışmanın amacı sosyal sermayeyi tüm boyutlarıyla ele alarak Türkiye'deki yansımalarını kritik etmek değildir. Bizim buradaki amacımız sosyal sermayenin ölçülmesinde kullanılan belli bazı kriterler etrafında aile ve sosyal ilişkiler çerçevesinde Türk toplumunda sosyal sermayenin hangi boyutta olduğunu tartışmaktır. Esasen, Türkiye'de sosyal sermayenin ölçülmesiyle ilgili birçok araştırma mevcuttur. Ancak sosyal ilişkiler ve özelde aile ilişkileri çerçevesinde bir çalışma bulunmamaktadır. Bu anlamda çalışma alanında ilk özelliği taşımaktadır.

3. SOSYAL SERMAYENİN KAVRAMSALLAŞTIRILMASI (CONCEPTUALISATION OF SOCIAL CAPITAL)

Sosyal sermaye, kurumsallaşmış karşılıklı ilişkilerden meydana gelen ilişki ağlarına sahip olmayı ve kendi üyelerinin desteğini ve referansını sağlayan kaynaklar toplamı (Bourdieu, 2010: 61) olması sebebiyle, insani sermayenin takipçisi olarak ortaya çıkmıştır. Dünya Bankasının tanımına göre, sosyal sermaye toplumu bir arada tutan tutkal görevini görmektedir. Sermayenin elbette çeşitli formları (ekonomik, fiziki, insani, kültürel, sosyal, siyasi, doğal) tartışıla gelmiştir. Sosyal sermaye genellikle bireylerin az sermaye ile sosyal ilişki ağlarını ve kurumları kullanarak amaçlara ulaşma kapasiteleri

olarak tanımlanmaktadır (Pieterse, 2003: 7). Sosyal sermaye bildiğiniz şeyler değil, tanıdığınız kimselerdir şeklindeki sloganlaşmış ifadenin kökü buraya dayanmaktadır. Zor duruma düştüğümüzde ailemizin ve arkadaşlarımızın son noktada ki sigortamız olduğunu biliriz. İlgili aileler çocukları için okulda zaman harcarken bilirler ki bir çocuğun zekası başarılı bir gelecek için tek başına yeterli değildir. İşyerinde ve günlük hayatımızda ciddi bir değişiklik yapmamız gerektiğinde resmi prosedürleri uygulamak her zaman başarının garantisi değildir. Sahip olmadığımız sosyal sermaye, hedeflerimize ulaşmamızı engelleyebilirken, sahip olduklarımızın da iyi ve kötü sonuçları olabilir. Dolayısıyla sosyal sermaye daha formel anlamıyla kişilerin ortak hareket etmesini sağlayan normlardır. Güven temelli bu tanım sosyal sermayenin daha çok kaynaklarına odaklanmamızı sağlar (Woolcock-Narayan, 1999: 3).

Sosyal sermayenin ana teması iletişim ağlarının önemli bir servet (Field, 2006: 16) olduğudur. Bu ağlar sosyal hayatta birçok değişimin önünü açacak güçte olabilmektedir. Narayan ve Cassidy'nin hazırladığı çalışma, bir anket aracılığıyla sosyal sermayenin kapsamını ve içeriğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada sosyal sermayenin genel unsurları tespit edilmiş ve bu unsurların içeriği özetlenmiştir.

- Grup Özelliği: üyelik sayısı, para yardımı, katılım sıklığı, farklı gruplara katılım
- Genel Değerler: yardımseverlik, güvenilebilirlik ve dürüstlük
- Birliktelik: insanlarla görüşme, birlikte hareket edebilme
- Günlük Sosyallik: aile ve arkadaş ilişkileri
- Komşuluk İlişkileri: ihtiyaç halinde yardım isteme
- Gönüllülük: gönüllü çalışmalara katılım, kişilere yardım etme
- Güven: aileye, komşulara, iş ortaklarına, yabancılara, hükümet çalışanlarına, mahkemeye, polise, yerel yönetime (Narayan-Cassidy, 2001: 67).

Yapılan çalışmaları incelediğimizde, sosyal sermayeyi ölçme araştırmalarının bu kriterler etrafında toplandığını görmekteyiz. İnsan ilişkilerinin kalitesi uzunca bir süredir sosyal teorisyenleri ilgilendirmiştir. Tocqueville 1831'lerde Amerika'da yaptığı gezilerle Amerikan demokrasisi ve ekonomisinin temelini oluşturan toplumsal yaşamı tasvir etmiştir. Tocqueville çalışmalarında gönüllü kuruluşların bireysel Amerikalıları birbirine bağladığını tespit etmiştir. Aynı zamanda Amerika'daki sosyal sermayeyi belirleyen en temel etken olarak kişilerin birbirlerinin haklarına ve çıkarlarına saygı göstereceğine dair güven olarak belirtir (Field, 2006: 7). Tocqueville "Amerika'da Demokrasi" adlı kitabında sosyal sermayenin modern demokrasilerdeki siyasal işlevine değinirken, modern demokrasilerin aşırı bireyciliği desteklemesi nedeniyle bu eğilimi azaltma amacıyla gönüllü kuruluşları kurma yoluna gittiklerini ifade etmiştir (Fukuyama, 2001: 11). Gönüllü kuruluşlar sosyal sermayenin ölçülmesinde kullanılan en önemli araçlardan bir tanesidir. Aynı zamanda bu kuruluşlarda sosyal ilişki ağlarının biçimini ve yönünü çok daha net görebilmekteyiz. Modernleşmeyle birlikte bireyciliğe çok daha fazla atıfta bulunulmakta ve dolayısıyla sosyal iletişim ağları ikinci plana düşebilmektedir. Hâlbuki sosyal sermaye işte tam da bu noktada önemini hissettirmektedir. Sosyal sermaye bütünleşme ruhunu verir ve esasen topluma aittir. Çünkü sosyal sermayenin insanlar arasındaki etkileşime dayanan ilişki boyutu, ilişki biçimini içeren yapısal boyutu ve bu ilişkilerin dayandığı ortaklıkları içeren bilişsel boyutu vardır.

Sosyal sermaye özellikle bir kalkınma meselesi ile birlikte 90'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Bourdieu tarafından geliştirilen

sosyal sermaye kavramı, Coleman ile genişletilerek ekonomik gelişme ile ilişkilendirilmiştir. Sosyal sermaye teorileri, Bourdieu ve Coleman'ın görüşleriyle şekillenmiş ancak Putnam'ın eserleriyle temel bulmuştur. Putnam çalışmalarında sosyal sermayenin siyasal, ekonomik ve kurumsal değerini ortaya koymaktadır. Genel olarak sosyal sermaye bireysel ve toplumsal ağlar arasındaki ilişkilerin karşılıklılık ve güvenilirlik normlarının artması olarak tanımlanmaktadır. Coleman ve Putnam Kuzey Amerika'da sosyal ve politik düşünce üzerine çalışırken Bourdieu, daha çok sosyal sınıfların sürekliliği ve eşitsizliği üzerine çalışmaktaydı. Bu nedenle Bourdieu, sosyal sermaye kavramına daha sonra ulaşmıştır (Field, 2006: 18).

Bourdieu sosyal sermayenin sınıfsal boyutlarıyla bağlamsal içeriğine yaptığı vurgu dolayısıyla sosyal sermayenin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Bu anlamda sosyal sermayeyi kültürel ve ekonomik sermayeden ayırarak sınırlandırmıştır. Daha sonra Coleman'la birlikte rasyonel seçim ya da bireyselci yorumlar ön plana çıkmıştır. Sosyal sermaye literatürü rasyonel seçimden ayrı olarak Bourdieu ile yeniden yapılanmaya gitmiştir. Ancak bu durum bazı vaka incelemeleri neticesinde sanki fiziksel sermaye gibi ele alınmaya başlanmıştır (Fine, 2007: 566-567). Bu durum beraberinde tartışmaları getirmiştir.

Analizler daha çok bireysel ve küçük gruplar üzerinde yoğunlaşmıştır. Çeşitli işaretlerle birlikte hem ailelerin hem de bireylerin faydası ve bu bağların diğerleriyle ilişkileri üzerinde odaklanmıştır. Bourdieu sermaye kavramını ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye olarak sınıflandırmıştır. Kültürel sermaye kavramını, farklı sosyal sınıflardan ve sosyal sınıflar içerisindeki farklı gruplardan gelen çocukların eşit olmayan akademik durumlarını açıklamak için kullanmıştır. (Field, 2006: 18-21). Dolayısıyla bir gruba üye olmak, her üyeye topluluğun sahip olduğu itibarı ve desteği sağlamaktadır. Aynı zamanda içindekilere güven veren bir grubun üyesi olmaktır.

Bourdieu'nun yaklaşımı, özellikle, kasıtlı olarak insanların sonrasında getireceği faydalar (onların ilişkilerinde)etkilidir. Fiziki sermaye, beşeri sermaye ve elle tutulamaz bir kompleks olan sosyal sermaye birbiriyle ilişkilidir. Bu noktada sosyal sermaye, sosyal kontrolün, aile aracılığı faydanın ve aile dışı imkanların kaynağı olarak tanımlanmaktadır (Portes, 2000: 2). Bourdieu sosyal sermayeyi mikro düzeyde ele almış, kişinin toplumda belirli statülere ulaşma sürecinde ele geçirdiği kaynakları belirleme olarak incelemiştir (Şan, 2007: 74). Pratik olarak sosyal sermaye daha çok mikro düzeyde ele alınmıştır.

Coleman'a göre sosyal sermaye insanların nasıl bir arada çalışabildiklerini açıklamaktadır. Çünkü sosyal sermaye bir kaynağı temsil etmekte ve karşılıklı beklenti ve yüksek derecedeki güveni içermektedir. Coleman üç sosyal sermaye biçiminden bahsetmektedir. Toplumsal çevrenin güvenilirliğine bağlı olan yükümlülükler ve beklentiler, bilgi kanalları ve yaptırımlarla birlikte gelen toplumsal normlar. Normlar, sosyal sermaye açısından önemli bir güçtür. Suçu engelleyen normlar, bir şehirde geceleri insanların özgürce dolaşabilmelerine ve yaşlı kişilerin korku duymadan dışarı çıkabilmelerine imkân tanır (Coleman, 1988: 100-104). Fukuyama'ya göre tüm kabile, köy birlikleri, dini cemaatler gibi geleneksel grup biçimleri, ortak normlar ve bu normların işbirliği amacına ulaşmak için kurulmuşlardır (Fukuyama, 2001: 9). Köklerinde dayanışma ruhu yer alır ve sosyal sermayenin en net olarak görüldüğü birimler arasında gösterilir.

Coleman, sosyal sermayeyi işlevine göre açıklamaktadır. Sosyal sermaye aktörler ve aktörler arasındaki ilişkinin yapısındaki mirastır ve sosyal yapının içerisinde aktörlerin eylemlerini kolaylaştırmaktadır. Diğer sermaye biçiminden farklı olarak sosyal

sermaye, aktörler arasındaki ilişki yapısına özgüdür. Coleman'a göre eğer A kişisi B kişisi için bir şey yapar ve B kişisinin de gelecekte kendisi için bir şey yapacağına inanırsa bu A kişisi için beklentiye ve B kişisi için de zorunluluğa dönüşür. Eğer A kişisi ilişkide olduğu kişiler için alacaklarını bulunduruyorsa bu durumun parasal sermaye ile doğrudan ilişkisi vardır. Burada temel duygu güvendir(Coleman, 1988: 102). Dolayısıyla sosyal hayatta yükümlülükleri ve beklentileri kapsayan sosyal sermaye biçimi daha sık görülmektedir.

Sosyal bağlamda normlar, kişilerarası güven, sosyal ilişkiler ve sosyal organizasyonlar hem toplumsal olarak hem de ekonomik olarak önemlidir.

Sermayenin diğer çeşitleri gibi sosyal sermaye de üretkendir. Bu durum bazı kişiler ve durumlar için kolaylaştırıcı, bazı kişi ve durumlar için ise zararlı olabilir. Sosyal sermaye olarak tanımlanan ilişkiler ağı, aile ve kültürel yapı kimi zaman toplumsal eşitsizliğe de hizmet edebilmektedir. Bu durum sosyal sermayenin negatif boyutları olarak ele alınmaktadır. Türkiye'de var olan cemaatçi ilişkiler ağı ve ailenin toplumdaki yeri bazı durumlarda sosyal sermaye açığı oluşturabilmektedir (Şan, 2007: 80). Sermayenin diğer formlarının aksine sosyal sermaye, aktörler arasındaki ilişkilerin yapısından doğar. Kişilerarası ilişkilerde varolur. Bu nedenle sosyal sermaye açığı, bir sosyal değişimi getirebilmektedir. Sosyal sermayeyi bu derece etkili kılan, aktörlerin ona yüklediği değerdir. Bir sandalye, yapısı ve şekli ne olursa olsun belli maddi fonksiyonu içerir. Ancak sosyal sermaye öyle değildir. Sosyal yapıyla yakın ilişkidir. Sosyal sermaye tek bir birim değildir. Farklı birimler toplamıdır ve işlevi ile tanınır. (Coleman, 1988: 100). Hall'ın tanımladığı sosyal sermaye, insanların birbirleriyle belli durumlarda, ortak çıkar ve güvenin inşa edildiği eşitlik durumundaki ilişkilerde ortaya çıkmaktadır. Sosyal sermaye, sosyalleşmenin resmi ve gayri resmi örüntüleriyle yaratılabilir. Ayrıca hem insanların ötekilere güveninin genel düzeyde sağlanması olarak hem de çeşitli gönüllü topluluklarla bağlantı kurma olarak yansıtılmalıdır. Hall, sosyal sermayenin boyutlarını temel olarak gönüllü organizasyonlara üyelik ile, kuşak etkisinin incelenmesi ile ve sosyal güven düzeyi ile incelemiştir (Hall, 1999: 420).

Coleman özellikle kontrolün kaynağı olarak sosyal sermayeyi kullanmıştır. Bu nedenle toplumsal bağlar, bireysel fayda için gerekli ve önemlidir. Yaşlıların ve çocukları geceleri korkusuzca yürüebilmesi buna bağlıdır(Portes, 2000:3). Bu bağlamda özünde güven duygusu yatmaktadır. Toplumda bireylerin görece rahat davranışları bu güven duygusu sayesinde gerçekleşir.

Sosyal sermaye kayramı, insanların rekabet etmelerinin şartlarına en uygun olduğu anlarda dahi neden işbirliği yaptıklarının karşılığını bulmaktadır. Bourdieu'nun sosyal sermayeyi inceleme şekli ayrıcalıklı kişilerin, diğer ayrıcalıklı kişilerle olan ilişkisini sürdürerek kendi durumlarını sürdürmeleri tezi nedeniyle dolaylıdır. Coleman'ın görüşü ise farklıdır. Coleman, sosyal sermayeyi bireysel ve kolektif arasında köprü olarak görür ve ayrıcalıklı veya değil, tüm bireyler için bağlantıların değerini ayırt eder(Field, 2006: 39). Bu bağlar sadece toplumun bir kesimine ait bağlar değildir. Kapsayıcıdır. Ancak uygulanış şekli genellikle aynı ve aynı amaçladır.

Bu alanda Putnam sosyal bilimlerde en fazla alıntı yapılan kişi olmuştur. Putnam'ın 1993 yılında yayımladığı "Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy", 1995 yılında yayımladığı "Bowling Alone: America's Declining Social Capital" ve 2000'de yayımladığı "Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community"bu alanda öne çıkan belli başlı yapıtlardır. Putnam bu çalışmalarıyla ülkelerin ekonomik ve siyasi gelişim süreçleriyle sivil katılım

arasında ne gibi bir ilişki olduğunu araştırmıştır. Putnam sosyal sermayenin öğelerini güven, karşılıklığa dayanan norm ve zorunluluklar ve ilişki ağları olarak özetlemiştir (Putnam, 1995: 65-67). Yaptığı çalışmalarda, özelde Amerikan Toplumunu üzerinde gerçekleştirdiği araştırmalarında, bu ipuçlarından hareketle sonuca varmıştır.

Putnam'ın argümanı sivil toplumun sosyal sermaye ile nasıl gelişeceği ve sosyal ağların ve normların sivil toplumla nasıl artırılacağı temeline dayanır. Aynı zamanda özellikle İtalya örneği ile ekonomik gelişim ve sosyal sermaye arasında doğrudan bir ilişki olduğunu belirtir. Putnam, İtalya üzerine yaptığı çalışmasında, İtalya'nın ekonomik gelişimini hızlandıran en önemli unsur olarak sosyal sermaye olduğunu belirtmiştir. Ona göre Kuzey İtalya'nın başarısının ardındaki neden devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkide yatmaktadır (Fied, 2006: 42). Ekonomik kalkınma için fiziki, doğal ve insan sermayesi özellikle vurgulanmaktadır. Ancak, ekonomik büyüme sürecinin nasıl organize olduğu ve nasıl yayıldığına cevabı göz ardı edilmiştir. Bu kayıp halka sosyal sermayedir (Grooteart, 1998: 1). Putnam'ın İtalya çalışmasındaki sosyal sermaye kullanımı, Coleman'ın genişletilmiş halini yansıtmaktadır. Putnam, zayıf bağlarla artan dernek ve grupların bir araya getirdiği kaynaklara Coleman'dan daha fazla önem verirken, kilise ve aile faktörünü Coleman'dan daha sınırlı incelemiştir (Field, 2006: 43). Aynı zamanda hem Putnam hem de Coleman sosyal sermayeyi bireylere yarar sağlayan bir şey olarak görme eğilimindeydiler. Bu amaçla yatay bağlantıların önemini vurgularken, güç eşitsizliklerini ihmal etmişlerdir (Field, 2006: 204-205).

Putnam sosyal ağları, çeşitli kilise cemaatlerine, okul aile birliklerine, Kızıl Haç izcilik ve kardeşlik gruplarına üyelikle ölçmektedir. Benzer şekilde, komşularla vakit geçirme Putnam'a göre bağlılığın ve insanların ne kadar güvenilir olduklarına dair düşünce ise güvenin göstergesidir (Putnam, 1995: 73). Burada Putnam'ın sosyal sermayede kullandığı iki kritik husus dikkat çekmektedir; gönüllü katılımlar ve sosyal hayatta güven derecesi.

Putnam'ın Amerika'daki sosyal sermayenin düşüş nedenlerini tartıştığı makalesinde, sosyal sermayenin azalmasının nedenlerini belli başlıklarda toplamıştır. Bunları; kadınların işgücüne katılımı (ebeveynlerin yoğun çalışma hayatına girişi ailelerin sosyal yaşama dahil olabilmesi için gereken yeterli zamanı ve kaynakları azaltmıştır), bazı toplumsal hareketlilikler (mekansal olarak artan yer değiştirmeler ve büyük metropollerin zorlu yaşam koşulları insanların bir araya gelmelerini zorlaştırmaktadır), demografik değişimler (evlilik sayısındaki azalma, boşanmalardaki artış, az çocuk ve düşük maaş vs...), boş zaman değerlendirmesinin teknolojikleşmesi (TV ve internetle geçirilen zamandaki artış, sanal gerçekliğin asıl gerçekliğin yerini alması) olarak belirlemiştir. Televizyon bağımlısı insanlar sivil hayatı neredeyse bütünüyle terk etmiş sanal birliktelikler oluşturmuşlardır (Putnam, 1995: 73-76). Bunun yanı sıra küreselleşme sürecinde oluşan yapılanmalar nedeniyle daha az politik bir kuşağın ortaya çıkması. Bunun bir göstergesi olarak da oy kullanma oranındaki düşüşü örnek vermektedir. TV, Amerika'nın sosyal sermayesinin uzun vadeli düşüşünün en önemli suçlusu (Field, 2006: 44) olarak görülmektedir. Çünkü TV ve internet, bireylerin birbirleriyle geçirdikleri zamanı kısaltmakta ve bireyselleşmeyi ön plana çıkarmaktadır. Artık yaşanan hayat ekranla ciddi bir ilişki içerisindedir.

Putnam tüm bunları incelerken aynı zamanda sosyal sermaye artışında yatay bağların dikey bağlardan çok daha etkili olduğuna vurgu yapmıştır. Putnam, sosyal sermayenin demokratik kurumlar ve ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini incelemiştir. Sosyal sermayeyi toplumun üretkenliğiyle birlikte aktörlerin eylemlerinin

kolaylaştırılması aracılığıyla artan güven, norm ve ağlar gibi toplumsal örgütlenme özellikleri ile tanımlamaktadır. Putnam Coleman'dan farklı olarak Sosyal sermayeyi daha makro düzeyde ekonomik ve politik gelişme ile beraber ele almıştır. Putnam'a göre, sosyal sermayenin iki temel biçimi olan bağlayıcı sosyal sermaye (daha çok aile, yakın arkadaş ve akrabalar arası bağları gösterir) ve köprü oluşturan sosyal sermaye (daha uzak bağları içerir) arasında ciddi ve ince bir fark vardır. Bağlayıcı sosyal sermaye seçkin kimlikleri desteklemekte ve farklılıkları uzak tutmakta iken, köprü oluşturan sosyal sermaye farklı bölümlerdeki insanları bir araya getirmektedir. Dolayısıyla Putnam'ın sosyal sermaye anlayışı ile Durkheim'ın dayanışma düşüncesi benzerlik taşır (Field, 2006: 45). Bu nedenle köprü oluşturan sosyal sermaye toplumsal dayanışmayı güçlendirmektedir. Toplum içindeki farklılıkları kapsamakta ve toplumsal tabakalaşmayı körükleyen unsurları ortadan kaldırmaktadır.

İnsanların günlük hayatında önemli yer tutan dürüstlük, arkadaşlık, bireyler ve aileler arasındaki sosyal ilişkiler sosyal sermaye birikimleridir. Bu birikimler sosyal ihtiyaçların karşılanmasını ve yaşam koşullarındaki gelişimi sağlamaktadır (Woolcock-Narayan, 1999: 5).

Bu ilişkiler ağı, kısa veya uzun vadede bireysel veya kolektif direkt kullanılabilir toplumsal ilişkileri oluşturmayı ve yeniden üretmeyi sağlayan stratejilerin ürünüdür (Bourdieu, 2010: 63). Genel olarak yüz yüze etkileşime dayanan ağlarla örülü bir hayat vardır. " yüz arkadaş yüz rubleden daha değerlidir" şeklindeki Rus atasözü bu bağların önemini açıklamaktadır (Grooteart, 1998: 7). Bilinmektedir ki Putnam'ın da ifade ettiği gibi bu ağlar fiziki ve insan sermayesindeki yatırımları pekiştirmekte, kimi durumlarda ise fiziki sermayenin önüne geçebilmektedir.

3.1. Sosyal Sermayenin Ölçütleri (Criteria of Social Capital)

Sosyal sermayenin ölçülmesi noktasında net bir fikir birliği oluşturulamamıştır. Bunda özellikle sosyal sermaye çalışmalarının köklü bir geçmişi olmamasının ve fiziki sermaye gibi elle tutulur yönünün bu derece olmamasının etkisi büyüktür. Yine de özellikle sosyal sermaye konusunda öne çıkan düşünürlerin görüşleri çerçevesinde yapılan çalışmalar belli verileri ve göstergeleri temel alarak sosyal sermayeyi ölçmektedirler.

Fukuyama'ya göre sosyal sermayenin en zayıf tarafı nasıl ölçüleceği noktasında bir uzlaşmanın olmamasıdır. Genel olarak iki yaklaşım öne çıkmaktadır; toplumdaki grup üyeleri ve grupların sayılması ve sivil katılım ve güven oranını ölçen verilerin kullanılmasıdır. Putnam, sivil toplumdaki grupları sayarak toplumdaki sosyal sermayeyi ölçmeye çalışmıştır (Fukuyama, 2001: 12). Sosyal sermaye alanındaki bir çok çalışmada sivil toplum kuruluşları sosyal sermayenin ölçülmesinde direkt öneme sahiptir.

Grooteartt'a göre sosyal sermayenin göstergeleri belli başlıklara ayrılabilir. Bunlar; Yatay derneklerin tipi, sayısı, üyelerinin sayısı ve derecesi...

Sivil ve siyasi toplum; sivil özgürlüklerin ve ayrımcılıkların sayısı...

Sosyal uyumluluk; toplumsal hareketlerin sayısı, tipi, toplumdaki suç ve intihar oranları, mahkum oranı, boşanma oranı...

Yasal ve yönetim boyutları; bürokrasi...(Grooteart, 1998: 15).

Dünya bankasının sosyal sermaye göstergelerinden olan, demokrasi, kişisel özgürlük, aile iş ve arkadaşlık ağları, dernek ve topluluklara katılım durumu, seçmen oranının sosyal sermayenin ölçülmesinde büyük payı vardır. Bununla birlikte toplumdaki sosyal

sermaye kaynakları, aile yapısına, gelir seviyesine, kültüre ve toplumsal yapıya göre değişiklik göstermektedir.

Sosyal bağlarla ilgili değişimlerin en net gözlemlenebildiği noktalar okul aile birlikleri, oy sandığı ve sendikalardır. Sosyal sermayenin en temel biçimi ise ailedir ve yapılan çalışmalar ve gözlemler aile bağlarının çözülmeye doğru gittiğini göstermektedir. Çünkü, bilinmektedir ki sosyal sermayenin tüm biçimleri büyük oranda aileler yoluyla gelecek nesillere aktarılır. Yine aynı şekilde sosyal sermayenin ölçülmesinde kullanılan unsurlar, birbirleriyle çok sıkı ilişki içerisindedir.

Bu çalışmalar göstermiştir ki bir derneğe üye olan kişiler üye olmayanlara göre daha fazla siyasi katılımında bulunmakta, daha fazla komşularıyla vakit geçirmekte ve daha fazla güvene sahip olmaktadır. Putnam'a göre sivil toplumun varlığı ile sosyal sermaye arasında doğrudan bir ilişki vardır. Amerika'daki sosyal sermaye çöküşünde sivil katılımın düşmesi büyük rol oynamaktadır. (Putnam, 1995: 72). Putnam sosyal sermayenin önemli bir ayağı olan sosyal ağları derneklere üyelik ile ölçmektedir. Dolayısıyla sosyal sermayenin ölçülmesinde kullanılan her basamak diğer bir basamakla ilişki içerisindedir. Sacayağına benzeyen bu basamakları birbirinden bağımsız düşünemeyiz.

Eğitim ve siyasi katılım arasındaki olumlu ilişki deneysel sosyal bilimlerde en güvenilir sonuçları verebilen kaynaklardan birisidir. Yapılan incelemeler göstermiştir ki, çeşitli organizasyonlara üyeliklerde birçok faktör etkilidir, gelir durumu, yaş, eğitim durumu gibi... İyi eğitilmiş vatandaşlar siyasi süreçle daha fazla ilişki içerisindedir. Aynı zamanda çeşitli siyasi aktivitelere katılımında da daha fazla isteklidirler (La Due Lake-Huckfeldt, 1998: 567). Eğitim ve sosyal sermaye ilişkisi bir çok çalışmada ele alınmış, ekonomik durumun daha çok sosyal sermayenin bir sonucu olarak değerlendirildiği göz önüne alındığında eğitim ve ailenin sosyal sermayenin gelişiminde en önemli iki unsur olduğu ortaya konulmuştur. Başarılı ekonomilerin tamamında güçlü güven duygusuna sahip toplum yapısı vardır (Fukuyama, 2000: 25). Karşılıklı güven, kültür tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla farklı kültürel yapılarda sosyal sermaye ve güven farklı derecede kendini gösterecektir. Çünkü sosyal sermaye toplumdaki güven duygusunun hakim olmasından ileri gelen bir yetidir. Bu yeti aileden ulusa tüm grupların içine gömülüdür (Fukuyama, 2000: 42). Sonuç olarak bakıldığında güven, sosyal sermayeyi oluşturan unsurların değil, sosyal sermayenin bir sonucudur (Field, 2006: 199). Fukuyama'nın da vurgu yaptığı gibi, güven, sosyal sermayenin tanımlanmasında ve ölçülmesinde kullanılan tüm basamakların ham maddesidir. Güvenin olmadığı bir toplumda sosyal sermayeden bahsedilemez.

Dünya Değerler Araştırması, sosyal sermayenin çeşitli ülkeler bazında ölçülebilmesi açısından kritik sonuçlar sunmaktadır. Türkiye bu anlamda çok da iyi noktada değildir. 1990 ve 1997 yılında Dünya Değerler Araştırmasının yaptığı çalışmada bireylerin birbirlerine olan güveni ölçülmüştür. "Sizce genelde insanların çoğuna güvenilebilir mi? Yoksa başkalarıyla herhangi bir ilişki kurarken veya iş yaparken hiçbir zaman dikkati elden bırakmamak mı gerekir?" bu soruya verilen cevaplara göre toplumdaki güven düzeyi tespit edilmiştir. Araştırmada, Türkiye güven düzeyinin en düşük olduğu ülkelerden birisi olarak tespit edilmiştir. 1990'da "çoğu insana güvenirim" diyenlerin oranı %10 iken bu oran 1997'de %6,5'e gerilemiştir. Bir diğer deyişle güven duygusu yedi yılda %35 azalmıştır. 40 ülke arasında Türkiye, Brezilya'dan sonra insanların birbirine en az güvendiği ülkedir. Güven düzeyi bir toplum için oldukça önemlidir. Çünkü güven, sağlıklı bir ekonomi ve demokrasi için gerekli olduğu gibi devletle aile arasındaki

gönüllü birleşmeler açısından da önemlidir. Dolayısıyla Türkiye’de sivil örgütlenmelere üye olma oranı da düşüktür (Fukuyama, 2000: 14).

En yüksek güven düzeylerine %66 ile İsveç, %65 ile Norveç ve %63 ile Finlandiya gelmektedir (Esmer, 1999: 25). Türkiye’de en çok güvenilen kurum %91 ile ordu olarak belirlenmiştir. Bunun ardından %67 ile eğitim ve dini kurumlar birlikte gelmektedir (Esmer, 1999: 45). Yine bu araştırmaya göre Türkiye’de farklı gruplara gösterilen tolerans çok düşük seviyelerdedir. Aynı zamanda başkalarının düşüncelerine karşı anlayışta diğer ülkelere kıyasla oldukça düşük seviyededir. “başkalarının tercihlerini anlamak önemlidir” sorusuna Türk deneklerin sadece %34’ü evet demiştir. Japonya bu soruya %78, Amerika %74 oranında evet cevabı vermiştir (Esmer, 1999: 91). Bu sonuçlar Türkiye açısından oldukça düşündürücüdür.

Erdoğan’ın Türk gençliğinde sosyal sermayeyi ölçmek amacıyla yaptığı araştırmaya göre, Türk gençliğinin sadece yüzde 5’i insanların genelde güvenilir olduğu kanaatinde. Bu oran Türkiye genelinde ise sadece yüzde 7 olarak tespit edilmiştir (Erdoğan, 2010: 1). Aynı zamanda bu çalışmada Türk gençlerinin sivil ve siyasi katılımlarının düşün olmasının sosyal sermaye eksikliğinden kaynaklandığı ifade edilmiştir.

Yüksek eğitimlilerin, yüksek gelirli kişilerin sivil katılıma düşük gelirli ve düşük eğitimli kişilere göre daha fazla eğimli oldukları saptanmıştır. Aynı zamanda bireylerin boş zamanı değerlendirme biçimleri de sosyal sermaye ile pozitif ilişkidir. Boş zamanlarını evde TV seyretmek yerine spor yaparak geçiren kişiler sivil katılıma daha fazla eğilimlidir (Erdoğan, 2010: 9).

Bir toplumdaki sosyal sermayenin varlığı, o toplumun endüstriyel yapısını anlamada kritik önem taşır. Bunun ötesinde sosyal sermaye ekonomiyi aşan etki alanına sahiptir (Fukuyama, 2000: 341). Demokratik siyasi kuruluşları etkili bir şekilde işleyebilmesinde güven duygusunun rolü büyüktür. Güven duygusu azalmış bir toplum, müdahaleci ve kural koyucu bir hükümeti gerekli kılar (Fukuyama, 2000: 377). Dünyanın gelir durumu en bozuk olan ülkesi Brezilya’dan sonra Türkiye’dir. Dolayısıyla bu iki ülke aynı zamanda sosyal sermayesi de en düşük olan iki ülkedir. Dolayısıyla gelir dağılımındaki adaletsizlikler sosyal sermayeyi eriten en önemli faktörlerdendir (Şan, 2007: 88). Ekonomik sıkıntılar bir toplumdaki aile çözümlerini, suç oranlarını ve gönüllü üyeliklerin yetersizliğini de açıklar niteliktedir.

Bir toplum güven düzeyi yüksek bir durum oluşturabilmişse aynı zamanda ekonomik olarak da yüksek bir gelişme çizgisi izleyecektir. Güven düzeyi aynı zamanda sosyal yapıdan da ölçülebilmektedir. ABD’deki güven ve sosyalleşme düzeyinin azalması toplumsal yapıdan görülmektedir. Suç işleme ve açılan dava sayısının artışı, aile yapısının parçalanması, sendikalar, komşuluk ve hayır kurumları gibi sosyal yapıların önemini yitirmesi gibi olgular ABD’deki güven düzeyinin azaldığının göstergesidir (Fukuyama, 2000: 26).

Amerika başarılı bir toplumsal gelişim süreci geçirmiştir. Fakat son 20-30 yıldır sivil toplum çökmüştür. Eğitim, kentsel yoksulluk, işsizlik, suç ve sağlık alanında çalışan araştırmacılar başarılı toplumların sivil katılımı oluşturulabildiğinin altını çizmektedir. İnsanlar daha fazla televizyon seyretmeye başlamıştır. Bu çöküş bunun yanı sıra kadınların iş hayatına daha fazla girmesi ve ailedeki ve diğer toplumsal alanlardaki demografik değişimlerle açıklanabilir. Putnam Amerika’daki sosyal sermaye düşüşünün bir göstergesi olarak siyasal katılımdaki azalmayı incelemiştir. 1960’lardan 1990’lara kadar Amerika’daki seçmen katılımı %25 oranında düşmüştür. Ve her yıl milyonlarca Amerikalı içinde buldukları toplumun sorunlarıyla alakalarını kesmişlerdir. Amerikalılar her yıl daha fazla siyasete ve

yönetime olan güvenlerini kaybetmişlerdir. Putnam, sosyal katılımsızlığı en net olarak tek başına bowling oynayanların sayısındaki artıştan ve düzenli liglerde bowling oynayanların sayısındaki düşüşten tespit ettiğini belirtmektedir. 1980-1993 yılları arasında Amerika'da bowling oynayanların sayısı %10 artarken takım halinde bowling oynayanların sayısı %40 azalmıştır. Amerikalılar ayrıca güven konusunda da oldukça gerileme göstermişlerdir. 1960'larda insanlara olan güvenleri %58 olarak ifade etmişlerken bu oran 1993'te %37'ye gerilemiştir. Aynı durum tüm eğitim düzeyinde olan gruplar içinde geçerlidir (Putnam, 1995: 65-72).

3.2. Sosyal Sermaye ve Aile (Social Capital and Family)

Bu çalışmada, sosyal sermaye ve aile ilişkisi üzerinde odaklanılmaktadır. Sosyal sermaye konusunda öne çıkan düşünürlerin aile konusundaki vurgulara değinilerek Türk toplumu açısından durum hangi noktadadır tartışılacaktır.

Sosyal sermayenin kavramsallaştırılması ve ölçütlerine değinilmiştir. Burada görülmektedir ki sosyal sermayenin ölçütleri arasında ve hatta sermaye biçimleri arasında çok sıkı bir ilişki vardır. İnsanların birbirlerine güvenmesi ve ekonomik birlikler kurmasını sağlayan sosyal sermaye biçimlerinden en doğal ailedir (Fukuyama, 2000: 352). Aile kurumunun oluşumunun temelinde güven ve ortak değerler yatmaktadır. Aynı zamanda aile (tek tek tüm fertleriyle) sosyal sermayenin en net biçimde görüldüğü kurumdur. Dolayısıyla sosyalleşmenin ilk olarak gerçekleştiği ortam olan ailedeki sosyal sermaye o toplumun topyekün sosyal sermaye rezervleriyle ilgili önemli veriler içerir.

Türk toplumu aileye ayrı bir değer atfetmektedir. Sanayileşmeyle ve aile yapısında değişimlerin görülmesiyle birlikte ailedeki dayanışmanın şekli de değişmiştir. Avrupa Yaşam ve Çalışma Standartları Vakfı tarafından 2006 yılında Avrupa Birliği Komisyonu için Türkiye'deki yaşam kalitesini ölçme amaçlı yayınlanan rapora göre, Türkler için temel sosyalleşme alanı ailedir. Aile en önemli kurumdur. Araştırmaya katılanların %89'u haftada en az bir kere aile ve arkadaşlarıyla görüşmektedir. Araştırmaya katılanların %96'sı hastalıkta, %81'i ise zor durumlarda ailelerinden borç aldığını belirtmiştir (Lüle, 2007). Aile içi dayanışma yüksek oranda gözlenmektedir. Ancak, ileride de ayrıntılarıyla tartışılacağı gibi, ailede gözlemlenen değişimler sosyal sermayeye de ciddi etkide bulunmaktadır.

Sosyal sistemdeki bireylerin yararlanabilecekleri alacak notlarının en uç örneği aile yapısında görülmektedir. Aile içinde baba, söz hakkının geçerliliğinin yanı sıra büyük oranda yükümlülüğü de üstlenmiştir. Bu durum özellikle geleneksel aile yapılarında daha belirgindir. Aile ve diğer topluluk biçimlerindeki norm şudur ki, bireyler kişisel çıkarlarını aşarak o toplum yararı için uğraşmalıdır. Aile üyeleri hiç düşünmeden aile çıkarları doğrultusunda hareket etmektedir. Ödül ve yasak sistemi de bu anlayışı pekiştirecek yönde işlemektedir. Bu durum fiili normların güçlü bir sosyal sermaye oluşturmasına neden olmaktadır (Coleman, 1988: 104). Ailedeki sosyal sermayenin gücü toplumun sosyal sermayesiyle doğru orantılıdır. Çünkü ailedeki bu güç, toplumu oluşturan bireylerin sosyal sermayesidir.

Coleman'a göre sosyal sermaye, aile ilişkilerinin doğasında varolan ve çocukların ve gençlerin bilişsel gelişimi için faydalı kaynakları ifade etmektedir. Coleman sosyal sermayenin merkezine aileyi oturtmuştur. Ve bunu ailenin, gencin bilişsel ve sosyal gelişimi üzerindeki çalışmalarıyla da desteklemiştir. Özellikle annenin çalıştığı aileler üzerinde yaptığı araştırmada, vasıfsız

işlerde çalışan annelerin çocuğun sosyal ve konuşma yeteneği üzerinde olumsuz etkide bulunduğunu belirtir (Field, 2006:67-68). Dolayısıyla aile ve akrabalık bağları da sosyal sermayenin bir biçimidir. Fiziki ve beşeri sermaye gibi sosyal sermaye de tamamen değiştirilemez ancak sınırlı olarak değiştirilebilir (Harriss-De Renzi, 2010: 10). Coleman, sosyal sermayenin üretilmesinde ve sürdürülmesinde aile yapısının önemini vurgulamıştır. Özellikle tek ebeveynli ailelerin çocuklarıyla etkileşiminde iki ebeveynli ailelere göre daha az zamana sahip olduklarını belirtmiştir. İki ebeveynli olmasına rağmen ebeveynleri üvey ailelerde biyolojik ebeveynli ailelere göre çocuklara yönelik daha az destek görülmektedir (Astone-McLanahan: 1991). Çocuklar ebeveynlerinin sermayelerinden direkt olarak faydalanırlar. Aynı durum sosyal sermaye için de geçerlidir. Çocuklar bu sermayenin içine doğarlar ve doğru olarak değerlendirildiğinde arttırarak devam ettirirler.

Çeşitli araştırmalar, çocukların okul başarılarını incelerken aile geçmişini özellikle dikkate almaktadırlar. Tek başına başarı aile ile ölçülmemekle birlikte özellikle okul başarısında aile geçmişinin rolü yadsınamaz. Aile geçmişi dediğimizde üç nokta dikkate alınmalıdır; ailenin fiziki sermayesi, beşeri sermayesi ve sosyal sermayesidir. Ailenin fiziki sermayesi aşağı yukarı ailenin gelir durumu ve zenginliği ile ölçülebilmektedir. Bu, kişiye fiziksel kaynaklar ve öğrenim sürecince gerekli olan koşulları ve materyalleri sağlamada kolaylık sağlar. Beşeri sermayesi ise aşağı yukarı ailenin eğitimi ile ölçülebilmektedir. Sosyal sermaye ise iki sermaye biçiminden de farklıdır (Coleman, 1988: 109). Kültürel ve ekonomik sermayesi yüksek olan kişilerin diğer insanlarla olan bağlantılarının genel olarak daha iyi olduğu saptanmıştır. Aynı zamanda, beyaz olmak, erkek olmak, iyi eğitilmiş ve yüksek gelirli olmak bür derneğe üye olma oranını arttırmaktadır. Sosyal sermayenin bu niteliklerle olan ilişkisi inkar edilemez. Bu durum sosyal sermayenin karanlık tarafı olarak ta ele alınmıştır. Bu görüşe göre eşitsizlik daha baştan olmakta ve sosyal sermaye eşit olarak kullanılamamaktadır. Durum daha geniş açılardan değerlendirildiğinde, sosyal sermayenin elit bir kesimin daha fazla elinde olduğu sonucuna varılabilir. Bu ise Bourdieu'nun durduğu noktadır. Putnam, yüksek sosyal sermayeye sahip olan ülkelerin etnik olarak (en yüksek sosyal sermayeye sahip olan 6 ülkeden 4'ü İskandinav ülkesidir) homojen bir yapıya (Field, 2006: 107-111) sahip olduğunu vurgular. Ancak görülmektedir ki bu durum, sermayenin tüm biçimlerinde de aynıdır.

John Stuart Mill okul hayatında babasından 2 dil öğrenmiş ve babasının arkadaşlarıyla olan tartışmalarına katılabiliyordu. Şüphesiz öğrendikleri genetik yolla geçmemişti. Ancak aile ona entelektüel ortam sağlamıştı. Birleşik Devletler'de Asyalı göçmen aileler, çocuklarının okulu için gerekli olan kitapları hem kendileri hem de çocukları için iki tane almaktadırlar. Annenin ikinci kitabı çocuğuna yardım edebilmek için kendine alması, çocuğun eğitimi için ailede var olan sosyal sermayenin oldukça yüksek olduğunun bir göstergesidir. Buradan görülmektedir ki ailelerin sahip olduğu beşeri sermaye aile ilişkilerinde cisimleşmiş sosyal sermaye ile birleştiğinde anlamlı olabilmektedir. Ebeveynlerin beşeri sermayesi ne olursa olsun, sosyal sermaye eksik olduğu sürece çocuk beşeri sermayeden faydalanamamaktadır. Bu örnek aile içerisinde çocuğun entelektüel gelişiminde sosyal sermayenin önemini anlamamızı kolaylaştırır. Çocuğun ailenin beşeri sermayesinden faydalanabilmesi sosyal sermaye ile ilişkilidir. Sosyal sermaye ise hem ebeveynlerin ailedeki fiziksel varlığına hem de yetişkinlerin çocuğa gösterdiği ilgiye bağlıdır. Maddi yokluk ailenin sosyal sermayesindeki yapısal bir eksiklik olarak tanımlanabilir, ancak en belirgin yapısal eksiklik ise modern

ailelerdeki tek ebeveynli aileler olarak görülür. Fakat yine de çekirdek ailede ebeveynlerden her ikisinin de dışarıda çalışıyor olması, sosyal sermayenin aileye girişini azaltabilir. Bu durumda büyük anne ve baba veya teyze veya hala ev içerisinde bulunarak ilişkileri güçlü tutabilir. Eğer çocuk ve ebeveyn ilişkisi zayıfsa ebeveynler evde bulunsa bile sosyal sermaye zayıflar. Coleman, ailedeki sosyal sermayeyi ölçmeye çalışırken çocukların okul bırakma oranlarını incelemiştir. Yaptığı incelemede 10. sınıf bahar dönemi ile 11. sınıf bahar döneminde okulu bırakan çocukları araştırdığında, tek ebeveynli ailelerin çocuklarının %6 daha fazla olduğunu görmüştür. Bunun yanı sıra annenin çocuğunun üniversiteye gitmesi yönündeki beklentisini de incelemiştir. Okul bırakma oranı annesinde böyle bir beklenti olmayan ailelerde %8,6 daha yüksektir (Coleman, 1988: 110-113).

Teachman ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada ekonomik, beşeri ve sosyal sermayenin okulu bırakma olasılığına etkileri incelenmiştir. Çalışmanın amacı, ailelerin finansal, beşeri ve sosyal sermayelerinin, çocuklarının başarılarına olan etkisini incelemektir. Çalışma örneklemindeki öğrenciler yüksek gelir grubundaki ve eğitim seviyesindeki öğrencilerden seçilmiştir. Bulgular göstermiştir ki hem sosyal sermayenin genel ölçümlerinin (Katolik okullarında okuma, aile yapısı gibi) hem de sosyal sermayenin özel ölçümlerinin (ebeveyn-çocuk, ebeveyn-okul etkileşimi) okulu bırakmada etkilidir. Ayrıca araştırma sonuçlarında fark edilmiştir ki ebeveynlerin okula devam kararlarında sosyal sermayenin finansal ve beşeri sermayesi ile etkileşimi önemlidir. Coleman, eğer insan davranışlarını açıklamaya çalışıyorsak, sosyal sermaye kavramının içeriğine finansal ve insan sermayesinin eklenmesi gerektiğini belirtir (Teachman ve Diğerleri, 1997: 1343). Görülmektedir ki sermaye biçimleri birbirleriyle ilişki içerisinde. Sermaye biçimlerini tamamen ayırarak değerlendirmek sağlıklı sonuçlar vermemektedir. Tek başına sosyal sermaye başarıyı garantilemez. Aynı zamanda tek başına finansal sermaye de böyledir. Beşeri sermayenin oluşturulmasında (Coleman'ında özellikle vurguladığı gibi) sosyal sermayenin önemi büyüktür.

Araştırma sonuçları Coleman'ın argümanı ile örtüşmektedir. Sosyal sermaye, finansal ve beşeri sermayenin çocuklara aktarımında ve onların beşeri sermayelerinin yükseltilmesinde olasılığı arttırmaktadır. Yüksek sosyal sermaye, okulu bırakma olasılığını azaltırken düşük sosyal sermaye ise arttırmaktadır (Teachman ve Diğerleri, 1997: 1355).

ABD'de aile yapısında da ciddi sıkıntılar gözlenmeye başlanmıştır. Sanayileşmiş toplumlarda 1960'lardan sonra çekirdek aile yapısı dağılmaya başlamıştır (Fukuyama, 2000: 77). Aile yapısı özellikle bazı kültürlerde endüstriyel gelişim için de oldukça önemlidir. Sosyalleşmede üç yol öne çıkmaktadır. Sosyalleşme, aile ve akraba çevresi, gönüllü birleşmeler ve devletle sağlanmaktadır. Aile ekonomik organizasyonların gelişmesinde başlangıç noktası olmaktadır. Fukuyama'ya göre bütün ekonomik amaçlı çabalar aile şirketleri olarak başlar. Şirket büyüdükçe tek bir ailenin o şirketi idare edebilmesi zorlaşır ve bu yolla genişler (Fukuyama, 2000: 79). Çekirdek aile yapısındaki dağılma, Türkiye de dahil olmak üzere, tüm dünyada görülen ciddi bir sorundur.

Ailedeki sosyal sermaye kaybının etkileri farklı eğitim durumlarına göre farklıdır. Sosyal sermaye gençlerin gelişim sürecinde sadece aile içinde değil aile dışında da bulunur. Ebeveynlerin toplumsal ilişkileri ve kurumlarla olan ilişkileri de çocuğun sosyal sermayesi üzerinde etkilidir. Aynı zamanda çok sık ev taşıyan ailelerin sosyal sermayelerinin sekteye uğradığı görülmüştür (Coleman, 1988: 113). Boşanmalar da bir çeşit mekan ve ilişki değiştirme çeşidi

ve hatta çok daha derin bir ilişki ayrılığıdır. Dolayısıyla boşanmalar, ev taşımaktan da öte, sosyal sermayeye ciddi etki ederler. Sosyal sermayenin ölçülmesinde kullanılan ölçütlerden birisi de suç oranıdır. Özellikle aile bazında baktığımızda Türkiye’de son yıllarda suç işleme oranınının 10 yaşın altına düştüğü görülmektedir. Suça karışan çocukların %88’i aileleriyle yaşamaktadır (Saymaz, 2007). Bu sonuç oldukça ürkütücüdür. Çünkü insanların güven duygusunu kaybettiği toplumlarda suç artmakta ve aile bağları zayıflamaktadır. Özellikle çocuk suçluluğu bu noktada kilit veri olarak değerlendirilebilir. Yine aynı şekilde intihar oranları da toplumdaki güven düzeyiyle ilişkilidir.

3.2.1. Göçmen Aileler ve Toplumsal İçerme (Emigrant Families and Social Inclusion)

Küreselleşme açısından kültür, kimlik ve cemaat genellikle merkezileştirici güçlere karşı direnç sağlama işlevi görmektedir. Etnik gruplar bir küme oluşturduklarında özel ve kamusal alanlarını kurarlar. Dolayısıyla etnik azınlıklar için kültür, dışlanma ve ayrımcılık karşısında direnç noktasıdır (Castles-Miller, 2008: 53). Bu noktada kültür, sosyal sermayenin oluşumunda temel rolü üstlenir.

Uluslar arası göç kuramlarından Network Kuramı’na göre göçmen ilişkiler ağı, göçü özendirici öğelerdendir. Bu ağlar göçmenlerin yardım almak ve iş bulmak için başvurabilecekleri sosyal sermayeleridir. Zaman içerisinde bu ilişki ağları göç veren ülkenin diğer katmanlarına da yayılmaktadır. Yabancı bir ülkeye ilk giden göçmene kıyasla onu izleyen göçmenler soydaşlık ve samimiyet esasına dayanarak yardım aldığı için göç sürecini çok daha rahat ve daha az masrafla atlatabilmektedir. Aile birleşmesini destekleyen göç politikaları göçmen ilişki ağlarını daha da güçlendirmekte ve yaygınlaştırmaktadır (Abadan-Unat, 2006: 35). Sosyal sermayenin esprisi, insanlara arzuladıkları amaçlarına ulaşmalarını temin edecek şekilde faaliyetlerini koordine etme fırsatı veren sosyal yapılar içindeki yerleşik normlar ve sosyal ilişkiler olmasıdır. Yanı sıra, sosyal sermaye güven, sosyal ilişki ve sosyal sorumluluk üstlenmek olduğundan sosyal ahlak esaslarına ters düşen tüm davranışlar sosyal sermayenin gelişimini engeller (Seyyar, 2007: 912). Özellikle göçmen ülkede sözü edilen sosyal ilişkiler ve normlar bir kat daha önem kazanmaktadır. Almanya’daki Türkler olgusu geçici olarak tanımlanan emek gücünün göç ettikleri ülkede nasıl bir mahalle ve cemaat oluşumuna dönüştüğünün iyi bir örneğidir (Castles-Miller, 2008: 292).

Göçmenlerin cemaatsel ağları ve kurumları kurması aynı zamanda yerleşik hale geldiklerinin ve yeni bir kimlik oluşturma çabası içerisinde oldukları anlamına geliyordu. Almanya’da Türk derneklerinin kurulması göçmenlerin siyasal ve toplumsal haklar elde etmesi yönünde olumlu bir adım olmuştur (Castles-Miller, 2008: 306). Aynı zamanda bu yapılaşmalar sosyal sermayenin de geliştiğinin bir göstergesidir. Göçmenler için dernekler ve çeşitli dini yapılaşmalar, ait oldukları ülkelerdekinden biraz daha farklı bir işleve sahiptir. Dolayısıyla, sosyal sermayenin ölçülmesinde kullanılan kimi unsurlar göçmenlerde daha yüksek oranda görülmekte iken kimi unsurlar ise merkez ülkeye oranla daha az görülebilmektedir.

Massey’in Latin Amerikaya göç ve sosyal sermaye ilişkisini incelediği çalışmasında görülmektedir ki göç ağlarının ve evrenselliğinin aynı anda her yerde hazır bulunma durumunda sosyal sermaye etkisi yadsınamaz. İnsanlar kaçınılmaz bir şekilde yakın arkadaşları ve ilişkileri içeren güçlü bağları ve gündelik tanıdıkları içeren zayıf bağları kapsayan sosyal ilişki ağlarıyla sarmalanmıştır. Göçmen tanıdığı ve göç ilişkileri fazla olan kişilerin göç etme olasılığı çok daha yüksektir. Dolayısıyla göç olgusunda sosyal sermaye

kullanımı oldukça yüksektir. Daha önce göç etmiş kişiler tanıdıklarının hem göç etmelerini kolaylaştırmakta, hem de göç ettiklerinde yeni göçmenlerin iş, kalacak yer gibi bazı ihtiyaçlarının teminine yardımcı olmaktadır. Bu nedenle ilk göç sürecinde sosyal sermaye beklentisi daha yüksektir (Massey-Aysa, 2005: 5).

Göçmen ailelerin sosyal ilişki ağlarının güçlü olduğunu görmekteyiz. Almanya'da yaşayan Türk göçmen aileleri üzerine yaptığımız araştırmaya göre Türk göçmen ailelerinin %38,5'i evliliklerini görücü usulü akraba ile gerçekleştirmişlerdir. Yine %26,1'i akraba dışında bir kişi ile görücü usulü evlenmiştir. Burada görücü usulüne vurgu yapmamızın amacı kişilerin sosyal ilişkilerini kullanarak ve buna güvenerek evlilik yapmalarının yoğunluğuna dikkat çekmektir (Atıla Demir, 2010: 150). Yapılan çalışmada fark edilmiştir ki, göçmenler göç ettikleri ülkede kendi toplumlarına ve toplumsal unsurlarına daha fazla bağlanmaktadır. Dolayısıyla çoğunlukla göçmenlerin kendi toplumlarıyla olan sosyal ilişki ağları daha kuvvetlidir.

Bu durum göçmenlik olgusunun doğurduğu doğal bir sonuçtur. Ancak, bahsedilen sosyal ilişki ağlarının gücü nispetinde sosyal sermayelerinin de güçlü olduğunu iddia edemeyiz. Çünkü sosyal sermaye, yukarıda da bahsedildiği gibi, içinde bulunulan topluma ait kurumları, ilişkileri ve unsurları da içeren kompleks bir kavramdır. Yanı sıra, evlilik biçimine dönecek olursak, akraba evlilikleri sosyal ilişki ağlarına yaptığı vurgu bir yana çoğu durumda evliliklerin geleceğine ve eşlerin ilişkilerinde negatif rol oynayabilmektedir.

Özellikle göçmen aileler için çocukların okul başarısında sosyal sermaye çok daha önemlidir. Göçmen gruplar, sosyal ilişki ağlarını ve akrabalık bağlarını Amerikan toplumuna uyum sürecinde kullanmaktadır. Asyalı göçmen ailelerin çocuklarının eğitimi için 2 kitap almaları gibi... Coleman bu durumu göçmen grupların iç dayanışması olarak nitelendirmiştir. Ebeveyn rehberliğinin etkisi için sosyal içerme önemlidir. İçerme, ebeveynler tarafından yaratılan sosyal sermayenin bir formudur ve göçmen topluluklarında yüksektir. Göçmen aileleri kendi içlerinde güçlü bilgi ağına sahiptir (Portes, 2000: 6).

Genel olarak başkalarından yardım alabilen insanların alamayanlara göre daha sağlıklı ve mutlu olduğu tespit edilmiş aynı zamanda bu kişilerin çocuklarının da daha sosyal ve okulda daha başarılı olduğu gözlemlenmiştir. Her şeye rağmen sosyal sermayeye sahip olmak her zaman sosyal ve ekonomik kaynaklara sahip olmayı garantilemez. İlişki ağları amaca ulaşmada önemli bir faktör olsa da diğer insanların elindeki kaynakların kontrolü her zaman mümkün değildir (Field, 2006: 3/205).

3.3. Türkiye'de Aile ve Sosyal Sermaye (Family in Turkey and Social Capital)

Kentleşme ve sanayileşmeyle birlikte aile odaklı çalışmalar da artmıştır. Aile yapısının değişmesi ve ailenin küreselleşme sürecinden aldığı yara, ailenin korunmasına yönelik politikaları da arttırmıştır.

Refah devletlerinin yaşadığı kriz beraberinde ailenin sosyal politikalarda bir birim olarak ele alınmasını getirmiştir. Bu kapsamda aileden sorumlu bakanların 2006 yılında Lisbon'da gerçekleştirdikleri toplantıda, ailenin bu süreçten nasıl etkilendiğine dair tespitler yapılmış ve bazı tehditler belirlenmiştir. Bu tehditlerden özellikle konumuz açısından en önemlisi ise aile yaşam düzeninin istikrarsızlığı (boşanma artışları) ve çok çeşitliliğidir. Bahsedilen bildiride bir çok olumsuz değişimlere rağmen ailenin hala toplumun esas birimi olduğu vurgulanmıştır. Aile kurumunun taşıdığı olumlu değerler (sevgi, güven, dayanışma vb.) ki bu değerler tam da sosyal sermayenin özelliklerine karşılık gelmektedir, Avrupa vatandaşlarının yaşam

kalitesini iyileştirmede anahtar rol oynamaktadır (ASAGEM, 2006: 15-17). Bu çerçevede Türkiye odaklı yapılan çalışmalar aile ilişkilerini tanımlamaya ve bununla birlikte sorunları tespit etmeye yöneliktir.

Bott, sosyal ilişki ağlarına bakarak, aile bireylerinin yeni ortamdaki sosyal etkileşimlerinin anlaşılabilirliğini savunmuştur. Sosyal Antropolog Olson, bu yaklaşımı, Türkiye’de yaptığı çalışmada, Türk ailelerine uyarlamaya çalışmıştır. Ona göre farklı haneleri birbirine bağlayan akrabalık ilişkilerinin merkezinde kadın yetişkin bulunmaktadır. Genel olarak kadın merkezli toplumlarda cinsiyet ve mekân açısından ayrışma az görülür. Kadınlar hem ailenin parçası hem de erkeğin kontrolü altındadır (Akpınar, 2007: 338). Almanya’da yaşayan Türk göçmenlerinin sosyal ilişki ağları çerçevesinde evlilik biçimlerini incelendiğinde, kadın merkezli aile yapılarının hâkim olduğu görülmektedir. Erkek egemen bir anlayışın gözlenmesine rağmen bu durumun arkasında kadın etkisi bulunmaktadır (Atıla Demir, 2010: 13). Aile ilişkileri, aile bireylerinin toplumsal katılımları ve boş zamanı değerlendirme faaliyetleri o toplumdaki genel sosyal sermaye düzeyiyle ilgili önemli ipuçları barındırır. Dünya Değerler Araştırması Türkiye’nin sosyal sermayede hangi noktada olduğunu belirlemiştir. Ancak, göçmen Türkler üzerinde bu anlamda bir orandan bahsedemeyiz.

Diğer ülkelerle kıyaslandığında Türkiye’de aile yapısının daha sağlam olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumun nedenlerinin başında kültürel yapının etkisi yadsınmaz. Ancak her geçen gün aile yapısı da yara almaktadır. Geçen yıllarla kıyaslandığında evlenme oranlarında düşüş yaşanırken, boşanma oranlarında hızlı bir artış gözlenmektedir. Türkiye’de 1980 yılında 15901, 1990 yılında 25712 ve 2000 yılında 34862 boşanma kayıtlara geçmiştir. 2003 yılında 92637, 2007 yılında ise 94219 boşanma gerçekleşmiştir (DİE, 2000-2007). 2010 yılının birinci döneminde ise 96841 çift evlenirken, 30773 çift ise boşanmıştır (TUİK, 2010). Rakamlardan da görüleceği üzere Türkiye’de boşanma oranları artmaktadır. Bunun altında yatan nedenler ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte sosyal sermaye ile birbirini besleyen karşılıklı bir ilişki mevcuttur. Boşanma sosyal sermayenin düşüşünde önemli bir etken olarak görülürken, aynı zamanda sosyal sermayenin temel dinamiklerinin zayıflaması bu süreci hızlandırmaktadır.

Uzunca bir süredir sosyal sermaye ve medeni hal ilişkisi tartışılmalı gelmiş olmasına rağmen empirik bulguların sınırlı olduğu görülmektedir. Burada sosyal sermaye ile ilgili iki nokta vurgulanmaktadır. Bir taraftan, sosyal sermayede aktörlerin kolektif sistemlerinin özellikleri göz ardı edilmemelidir. Diğer taraftan kıymetli kaynaklar yada servisler birleştirilerek kontrol edilmeli, sosyal ilişkiler yolu ile toplanmalıdır. Bu iki boyut medeni hale ilişkin istikrar için önemlidir. Ackerman’a göre medeni halin sabitliği ile sosyal çevrelerin arasında pozitif bir ilişki vardır. Çevrelerin değişkenliği ilişkilerin üst üste gelmesine neden olur. Dolayısıyla medeni durumdaki hızlı değişimler sosyal çevreye zarar vererek sosyal sermayeyi azaltır (Kneip, 2004: 1). İlişkiler, bireyler için olduğu gibi çiftler için de çok önemlidir. Çünkü onlara çeşitli bağlar, kaynaklar ve servisler sağlar. Eğer medeni durumda hızlı değişimler yaşanır ve ilişkiler üst üste gelirse bu çevrelerden veya ilişkilerden biri veya birkaçı riske girer. Bu nedenle ilişkilerin yada evliliklerin desteklenmesi önemlidir. sosyal ilişki ağlarına negatif etkide bulunabilme riski olması nedeniyle boşanmanın sosyal sermayeye yönelik ciddi riskleri vardır. Kneip ve arkadaşlarının yaptığı analizler göstermiştir ki medeni durumdaki değişimler tüm bu nedenlerden ötürü ilişkisel sermayeyi olumsuz yönde etkilemektedir (Kneip, 2004: 1-11).

Veriler, aile yapısında hızlı bir çözülme yaşandığının göstergesidir. Diğer bazı ülkelerde ise durum çok daha ciddi boyuttadır. ABD’de hemen hemen her iki evlilikte biri boşanma ile sonuçlanmaktadır. Bu oran Almanya’da %46, İsviçre’de %22,3 ve Norveç’te ise %22,4’tür (Özcan, 2004: 37).

Sosyal sermaye ile boşanma oranları arasında ciddi bir ilişki vardır. Çünkü sosyal sermaye aile yapısının etkisini yitirmesi ile olduğu kadar ailedeki bu çözülme sonucunda değişen yaşam şekli ve ilişkiler ile de sıkı bağlantı içerisindedir. Yukarıda bahsedildiği gibi sosyal sermaye, bireyi alakadar eden birçok alan ile ölçülmektedir. Aile, boş zamanı değerlendirme biçimi ve mekansal değişimler bunlardan bazılarıdır. Yanı sıra, boşanma ile görülen ailedeki çözülme, sadece boşanan tarafların değil, aynı zamanda çocukların o anki ve gelecekteki sosyal sermayelerine de ciddi etkilerde bulunacaktır.

Coleman’ın aile ve okul ilişkisi üzerine yaptığı çalışmalar birçok boyutuyla ülkemizi de yansıtmaktadır. Bugün eğitim alanında yapılan tartışmaların önemli bir kısmı aile ve okul ilişkisi üzerinedir. Veli ve okul işbirliğinin temel amacı ailenin desteğiyle birlikte öğrencinin başarısını yükseltmektir. Çünkü okulun öğrenciye istenilen başarıyı tek başına kazandırması olanaksızdır. Ailenin katkısı bu başarıda önemli paya sahiptir. Gerek ev ortamını öğrenciye elverişli şekilde düzenleyerek, gerekse okul etkinliklerine katılarak (Gümüşeli, 2004: 14-17) ve tüm bunlarla birlikte aileye ait her türlü sermayenin çocuğa sağlıklı bir şekilde yansımaları sağlayarak öğrencinin başarısı arttırılabilmektedir. Aynı şekilde ailede baş gösteren problemler okul başarısını etkilemektedir. Aile parçalanmaları, aileden kaynaklı engellerin başında gelmektedir. Aile etkisi olmadan başarı elbette imkânsız değildir ancak çok daha fazla bir çaba ve şans gerektirir.

Her ne kadar Putnam (1995), ABD’nin azalan sosyal sermayesinin nedenlerini incelerken aile faktörüne bu derece vurgu yapmamış olsa da, tek başına bowling oynama nedenlerini sosyal sermayenin azalmasına bağlarken sosyal sermayenin azalmasında ise yaklaşık her iki kişiden birinin boşanmasının etkisi inkar edilmemelidir. Coleman’ın da (1988) vurguladığı gibi ailelerin sosyal sermaye rezervleri direkt olarak çocuğa etki etmektedir. Dolayısıyla burada aksayan bir sistem zincirleme bir uzantıya sahip olabilir.

4. SONUÇ (CONCLUSION)

Aile, mikro ölçekte sosyal sermaye tartışmalarında önemli bir alan olmakla birlikte toplumların temel yapıtaşını oluşturur. Hanifan’ın ilk (1916, e-akademi) sosyal sermaye çalışması olarak öne çıkan araştırmasında sosyal ilişkiler ve kişisel tatmin için gerçekleşen sosyal sermayenin topluluğun mutluluk ve refahına kolayca yönlendirilebileceğini vurgulamıştır. Kırsal okul topluluk çalışması, bugünde mikro ölçekte önemli referans noktasıdır.

Güven, sosyal sermayenin belirlenmesinde kilit bir kavramdır. Bir toplumda güven duygusu azaldığında aile bağları da zayıflamaktadır. Eğitim, suç olgusu ve intihar oranları da toplumdaki güven duygusuyla birebir ilişkilidir. Çalışmada belirtildiği gibi bir çok ülkede aile yapısında çözümler görülmektedir. Bu nedenle özellikle modernleşme sürecinde, aile yapısı ile ilgili çalışmalar yoğunluk göstermiştir. Çünkü aile sadece sosyal sermaye düzeyine değil, aynı zamanda fiziki ve beşeri sermaye düzeyinide etkiler ve yönlendirir.

Putnam’ın ABD’deki sosyal sermaye rezervlerinin azalmasına etki eden faktörler ile (kadının çalışması, toplumsal hareketlilik (taşınma, göç, boşanma), demografik değişimler ve teknoloji vs...) aile ve

sosyal sermaye ilişkisini Coleman'dan sonra en fazla tanımlayıcı olarak irdelemiştir. Elbette toplumsal kurumların birbirine olan etkisi yadsınmadığı gibi ekonomiden güvene tüm sosyal sermaye ölçütlerini birbirinden bağımsız değerlendiremeyiz. Ancak bu çalışmada ailenin, tüm fertleriyle bir kurum olarak sosyal sermaye ile olan ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Modernleşme süreci ile birlikte ailenin korunmasına yönelik politikalar da artmıştır. Türkiye'de aile yapısının her geçen gün yara aldığı görülmektedir. Toplumsal değişimin aile kurumuna olan etkisi ailedeki her bir bireyi ve onların sosyal sermayelerini ayrı ayrı etkilemiştir.

Boşanma özellikle ailedeki en açık gözlemlenen sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Boşanan birey aynı zamanda ilişki ağlarını da zayıflatır. Kişinin güven duygusu zedelenir. Türkiye'de belirtildiği gibi boşanma oranlarının artması ve evlilik oranlarının azalması, diğer birçok etkenle birlikte, toplumsal güven oranının da azaldığının en açık göstergesidir. Göçmen Türk ailelerinde ise durum daha ciddidir. Ailedeki çözülme aynı zamanda çocukların gelecekteki sosyal sermaye birikimine de etki etmektedir. Bu anlamda aileye yönelik sosyal politikalar aynı zamanda sosyal sermaye rezervlerini de arttırmaya yöneliktir.

Aile toplumsal değişim sürecinden direkt olarak etkilenmekte ve bu etki bireylerin ilişki ağını da değiştirmektedir. Bu anlamda sosyal sermaye, modernleşme sürecinde ailenin aldığı yarayı kapatmakla sorumlu görülmektedir.

KAYNAKLAR (REFERENCES)

1. Abadan-Unat, N., (2006), Bitmeyen göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
2. Akpınar, A., (2007), "İsveç'te Yaşayan Türk Kadınlarının Sosyal İlişki Ağları, Evlilik ve Boşanma Durumları", *Kökler ve Yollar Türkiye'de Göç Süreçleri*, Derleyenler; Ayhan Kaya-Bahar Şahin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 335-357.
3. Asagem Stratejik Plan, (2007-2011), Aralık 2006, Ankara, http://www.aile.gov.tr/files/ASAGEM_STRATEJIK_PLAN_2007_2011_ASAGEM_STRATEJIK_PLAN_2007_2011.PDF.
4. Astone, Nan-Mclanahan S., (1991), Family Structure, Parental Practices and High School Completion, *American Sociological Review*, 56:309-20.
5. Atila Demir, S., (2010), Türk Göçmen Ailelerinde Boşanma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
6. Bourdieu, P., (2010), Sermaye Biçimleri, Sosyal Sermaye, Kuram, Uygulama, Eleştiri, Der: Mehmet Murat Şahin-Ahmet Zeki Ünal, Değişim Yayınları, İstanbul.
7. Castles, S. ve Mark, J.M., (2008), Modern Dünyada Uluslar arası Göç Hareketleri, çev: Bülent Uğur Bal-İbrahim Akbulut, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
8. Canatan, K. ve Yıldırım, E., (2009), Aile Sosyolojisi, Açılım Kitap, İstanbul.
9. Coleman, S.J., (1988), Social Capital in the Creation of Human Capital, *The American Journal of Sociology*, Vol.94, pp. S95-S120. Chicago.
10. Erdoğan, E., (2010). Sosyal Sermaye, Güven ve Türk Gençliği, www.urbanhobbit.net/PDF/Sosyal%20Sermaye_emre%20erdogan.pdf, 2010.
11. Esmer, Y., (1999), Devrim, Evrim, Statüko: Türkiye'de Sosyal, Siyasal, Ekonomik Değerler, TESEV Yayınları, İstanbul.

12. Field, J., (2006), Sosyal Sermaye, çev: Bahar Bilgen-Bayram Şen, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
13. Fine, B., (2007), Social Capital, Development in Practice, Vol.17, No:4-5, pp.566-574.
14. Fukuyama, F., (2000), Güven (Sosyal Erdemler ve Refahın Yararılması), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
15. Fukuyama, F., (2001), Social Capita, Civil Society and Development, Thirtd World Quarterly, Vol.22, No:1, pp.7-20.
16. Grootaert, C., (1998), Social Capital: The Missing Link, Social Development Department Publications, Washington.
17. Gümüşeli, A.İ., (2004), Ailenin Katılım ve Desteğinin Okul Başarısına Etkisi, Özel Okullar Birliği Bülteni, 2/6, ss:14-17.
18. Hall, A.P., (1999), Social Capital in Britain, British Journal of Political Science, Vol. 29, No. 3, pp. 417-461
19. Hanifan, I.J., (1916), Kırsal Okul Topluluk Merkezi, <http://www.e-akademi.org/incele.asp?konu=KIRSAL%20OKUL%20TOPLULUK%20MERKEZ%DD&kimlik=1244541763&url=makaleler/zakilinc-1.htm>, 2011.
20. Harriss, J. ve D.E. Renzi, P., (2010), Sosyal Sermaye Kavramı: 'Kayıp Halka' mı Yoksa Analitik Olarak mı Kayıp? Bibliyografik Bir Giriş Denemesi, Sosyal Sermaye, Kuram, Uygulama, Eleştiri, Der: Mehmet Murat Şahin-Ahmet Zeki Ünal, Değişim Yayınları, İstanbul.
21. Kneip, T., (2004), The Impact of Social Capital on Marital Stability, Mannheim Centre for European Social Research University of Mannheim.
22. La Due Lake, R. ve Huckfeldt, R., (1998), Social Capital, Social Networks and Political Participation, Political Psychology, Vol.19, No.3, pp.567-584.
23. Lüle, Z., (2007), AB, Türkiye'nin Yaşam Kalitesini Ölçtü, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=6541943& tarih=2007-05-21>.
24. Massey, S.D. and Aysa M., (2005), Social Capital and International Migration from Latin America, Expert Group Meeting on International Migration and Development in Latin America and the Caribbean, Mexico City.
25. Narayan, D. and Cassidy, M.F., (2001), A Dimensional Approach to Measuring Social Capital: Development and Validation of a Social Capital Inventory, Sage Publications, Vol 49(2) : 59-102, London.
26. Özcan, Z., (2004), NLP Teknikleriyle Aile Sorunlarına Çözüm Önerileri, Hayat Yayınları, İstanbul.
27. Pieterse, J.N., (2003), Social Capital and Migration, Beyond Ethnic Economies, Sage Publications, University of Illinois, USA.
28. Portes, A., (2000), The Two Meaning if Social Capital, Sociological Forum, Vol.15, No.1, pp.1-12, Springer.
29. Putnam, R.D., (1995), Bowling Alone : America's Declining Social Capital, Journal of Democracy, January 1995, pp. 65-78.
30. Saymaz, İ., (2007), Çocukların Suç Profili Değişti, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=230031>.
31. Şan, M.K., (2007), Bilgi toplumuna Geçişte Sosyal Sermayenin Taşıdığı Önem ve Türkiye Gerçeği, Bilgi Ekonomi ve Yönetim Dergisi, Cilt II, Sayı: I.
32. Şenkal, A., (2005), Sivil Toplum ve Sosyal Sermaye: Sosyal Politikaya Dayalı Alternatif Kalkınma Modeli Arayışı, <http://iibf.kocaeli.edu.tr/ceko/armaganlar/tokerdereli/37.pdf>.

33. Seyyar, A., (2007), İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü, Değişim Yayınları, İstanbul.
34. Teachman, J.D., Paasch, K., and Carver, K., (1997), Social Capital and the Generation of Human Capital, Social Forces, Vol.75, No.4, pp. 1343-1359. University of North Carolina Press.
35. T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, Haber Bülteni, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri 2010 Yılı I. Dönem, Sayı 118, 2010.
36. Woolcock, M. and Narayan, D., (1999), Social Capital: Implications for Development Theory, Research and Policy, Final version submitted to the *World Bank Research Observer*, To be published in Vol. 15(2).